

Ғ.Е. Ботабаев¹, Наубаева Х.Т.², У.Ш.Жамирова³ А. Т. Мамекова²

¹ SILK WAY Халықаралық университеті, (Шымкент, Қазақстан)

^{2,4} I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, (Талдықорған, Қазақстан)

³ М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. (Қазақстан, Тараз)

ОҚЫТУШЫ МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТОЛЕРАНТЫЛЫҚТАРЫ МЕН ЖЕТКІЛІКСІЗ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫНА КРЕАТИВТІЛІКТІҢ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Түйіндеме

Бұл мақалада біз білім беру процесінде оқытушы мен студенттердің педагогикалық толеранттылықтары мен жеткіліксіз толеранттылығына креативтіліктің әсерін қарастырдық. Тұлғаны тәрбиелеудің психологиялық және әлеуметтік міндеті педагогикалық жоспарға ауыстырылады және толерантты сананы тәрбиелеу ретінде көп мәнде естіледі. Шын мәнінде бұл қоғам мен педагогтарда шешетін дүниетанымдық мәселе моделі ретінде қарастырамыз. Толеранттылық мәселесіне жүгіну бүгінгі таңда психологияны гуманизациялау принциптерінің бірі ретінде әрекет етеді. Педагогикалық толеранттылық жеке сапа ретінде білім беру жүйесі қызметкерлерінің бірқатар кәсіби құзыреттерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Педагогикалық іс-әрекет пен педагогикалық қарым-қатынастың айқын авторитарлық стилі бар оқытушылардың жеткіліксіз толеранттылығы білім алушыларға қатысты жиі көрінетін жағымсыз психологиялық ерекшеліктерден тұрады, бұл педагогикалық тәжірибедегі өте жағымсыз, кейде жай ғана деструктивті салдарға әкеп соғады.

Кілттік сөздер: педагогикалық толеранттылық, оқытушы, студент, жеткіліксіз толеранттылық, креативтілік, тұлға, мәдениет.

Ғ. Е. Ботабаев¹, Наубаева Х.Т.², У.Ш.Жамирова³ А. Т. Мамекова²

¹Международного университета SILKWAY, Шымкент, Казахстан

^{2,4} Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова Талдықорған, Казахстан

³ Таразский региональный университет им.М.Х.Дулати Тараз, Казахстан

ИЗУЧИТЬ ВЛИЯНИЕ КРЕАТИВНОСТИ НА ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ТОЛЕРАНТНОСТЬ И НЕДОСТАТОЧНУЮ ТОЛЕРАНТНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТОВ.

Аннотация

В этой статье мы рассмотрели влияние креативности на педагогическую толерантность и недостаточную толерантность преподавателя и студентов в образовательном процессе. Психолого-социальная задача воспитания личности переносится на педагогический план и во многом звучит как воспитание толерантного сознания. На самом деле, это мы рассматриваем как модель мировоззренческой проблемы, которую мы решаем в обществе и педагогах. Обращение к проблеме толерантности выступает сегодня как один из принципов гуманизации психологии. Педагогическая толерантность как личностное качество является составной частью ряда профессиональных компетенций работников системы образования. Недостаточная толерантность преподавателей с ярко выраженным авторитарным стилем педагогической деятельности и педагогического общения состоит из негативных психологических особенностей, которые часто проявляются в отношении обучающихся, что приводит к крайне негативным, а иногда и просто деструктивным последствиям в педагогической практике.

Ключевые слова: педагогическая толерантность, преподаватель, студент, недостаточная толерантность, креативность, личность, культура.

Botabaev G.E¹, Naubaeva H.T.², Zhamirova U.Sh.³, Mamekova A.T.²

¹SILK WAY International University, Kazakhstan, Shymkent.

^{2,4} Zhetysu State University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

³ Taraz regional university named after M.Kh.Dulaty, Kazakhstan, Taraz

STUDYING THE INFLUENCE OF CREATIVITY ON PEDAGOGICAL TOLERANCE AND LACK OF TOLERANCE OF TEACHERS AND STUDENTS.

Abstract

In this article, we examined the impact of creativity on pedagogical tolerance and lack of tolerance of teachers and students in the educational process. The psychological and social task of educating the individual is transferred to the pedagogical plan and in many ways sounds like the education of a tolerant consciousness. In fact, we see this as a model of the worldview problem that we solve in society and teachers. Addressing the problem of tolerance is now one of the principles of humanization of psychology. Pedagogical tolerance as a personal quality is an integral part of a number of professional competencies of employees of the education system. The lack of tolerance of teachers with an expressed authoritarian style of teaching and pedagogical communication consists of negative psychological characteristics that often manifest themselves in relation to students, which leads to extremely negative, and sometimes simply destructive consequences in teaching practice.

Keywords: *pedagogical tolerance, teacher, student, lack of tolerance, creativity, personality, culture.*

"Толеранттылық" сөзінің мағынасы (латын тілінен *Tolerantia* — шыдамдылық) біреуге немесе бір нәрсеге шыдамдылық танытумен байланысты, басқа адамға ойлау мен әрекет ету еркіндігін беруге немесе ол үшін оны жүзеге асыруға дайындығын білдіреді. Толеранттылықтың мәні-басқалардың ("өзгелердің") құқықтарын құрметтеуге, оларға зиян келтірмеуге талап ету. Неғұрлым кең мағынада толеранттылық "популяциялардың айырмашылықтарын сақтаудағы анықтаушы диапазоны мен шынайылықта өзгеретін қауымдастықтардың тұрақтылық нормасы" ретінде, "дамудың әртүрлі мүмкіндіктеріне ие үлкен және шағын әлеуметтік топтардың өмір сүруінің бірегей эволюциялық механизмі" ретінде түсіндіріледі.

Психологияда толеранттылық «белгілі-бір жағымсыз факторларға деген сезімталдылықтың әлсіреуінен туындаған кері жауап қайтарудың осалдылығы немесе мүлде болмауы» сияқты ұғымда қабылданылады.

Г. У. Солдатова «толеранттылық – бұл индивидтің мәселелік және дағдарыстық жағдайларда жүйке-психологиялық тепе-теңдігін, сәтті бейімделуін қалпына келтіруді мақсат еткен, сыртқы ортамен белсенді қарым-қатынасын айқындайтын интегралды сипаттамасы, өз-өзімен және қоршаған әлеммен позитивті қарым-қатынасын дамыту мен конфронтацияға жол бермеуі» деп санайды (Г.У.Солдатова, 2003). В.А.Петрицкий толеранттылықты универсалды этикалық принцип ретінде қарастырып, оның келесідей деңгейлерін бөліп көрсетеді:

- «Алғашқы кезде талғам, әрекет, жүріс-тұрыс стилі, өмір сүру салты, өзгеше мәдениет бойынша негативті бағалаудың туындау мүмкіндігіне қарамастан субъектінің келесі субъектіге деген төзімділігі»;

- Өзімдікінен өзгеше, ауқымды, басқа мәдениет бойынша ерекшеленетін өзге талғамдардың, әрекеттердің, жүріс-тұрыс стилінің, ойлау тәсілінің болу құқығын мойындау;

- Адамгершіліктік-түсінушілік эмпатияның(басқаға уайымшылдық таныту) негізінде орныққансаналы ішкі төзімділік;

Толеранттылықтың психологиялық мазмұнына сәйкес бірнеше тәсілдері болады:

1) Экзистенциалды-гуманистік тәсіл

Толеранттылық белгілі-бір (ішкі-сыртқы) «факторлардың» әсерінен туындаған әрекеттердің механикалық нәтижесі емес; шынайы толеранттылық – бұл адамның белгілі-бір нақты қарым-қатынасты қалыптастырудағы өзіндік позициялары мен белсенділігі, саналы, ой-толғаудан өткен және жауапкершілігін танытатын таңдауы.

Толеранттылық тұлғаның сапасы және қоғамдық болмыстың феномені ретінде мәдениеттің жоғары, базалық құндылықтарының қатарына жатады. Ол өмірдің мағыналық бірліктерінің құрамына кіреді және өзінің маңыздылық фактісімен толерантты мәдениеттің өмірлік тәжірибесінен шығатын және процеске қатысушылардың толерантты қарым-қатынасының субъектілік тәжірибесіне негізделген білім беру үдерісінің модельдерін жасауды ұйғарады[1,72 бет].

Жеке-мағыналық негізде толерантты сананы тәрбиелеу көпмәдени білім беру кеңістігінің моделінде тиімді жүзеге асырылуы мүмкін. Көп ұлтты Қазақстанда таралған осындай

кеңістіктердің бірі этникалық мәдениеттің көптігін, яғни, жеке мағыналардың палитрасы мен өзара әрекеттесуін, олардың сәйкессіздігі мен өзара бірігуін немесе керісінше, олардың өзара жақындасуын болжайды. Полимәдениетті білім беру кеңістігінің мұндай нұсқасы диалог, өзара бейімделу тетіктері, қарым-қатынастың интерактивті әдістері, оқытудың проблемалық технологиялары, таңдау жағдайы және оқушылардың толерантты санасын дамыту міндеттері арқылы технологиялық түрде іске асырылады. Сонымен қатар, басқа білім беру үлгілерімен салыстырғанда полимәдениеттік білім беру кеңістігі осы міндеттерді шешу үшін үлкен әлеуетке ие деп санауға негіз бар.

Алайда, көпмәдениетті білім беру кеңістігі оқушылардың толерантты, сондай-ақ интолерантты санасының қалыптасуы мен дамуын қамтамасыз ете алады. Мәдениет және оның тірі болмысы — тарихы тек шыдамдылық фактілерімен ғана емес, сонымен қатар төзбеушілік фактілерімен де, оның шектен тыс көрінісі — агрессиямен де көрінеді. Балалардың интолерантты санасы виртуалды шындыққа де негізделеді, бұқаралық ақпарат құралдарымен белсенді түрде құрылатын және антимәдениеттің, жансыздықтың, зорлық-зомбылықтың айқын көрінген векторы бар. Балалар санасына өзінің теріс әсерін нақты қоғам оқиғалары да көрсетеді. Синергетиканың заңдары бойынша хаос міндетті түрде бір нәрсеге айналады.

Толерантты сана мен интолерантты сана әдіснамалық тұрғыдан әртүрлі тұлғалық-мағыналық мәнге ие. Бірінші жағдайда жоғары құндылық дәрежесіне таңдау еркіндігі салынады, екінші жағдайда қатаң, бір мағыналы, біріздендірілген қатынастарға басымдық беріледі. Толерантты сана жолында білім беру процесінің мазмұнын қайта өңдеу, оқушылардың толерантты санасын дамыту тетіктері ретінде оқыту және қарым-қатынас технологияларын жаңарту ғана емес, сонымен қатар мұғалімнің ойлау инерциясын жену, оның шынайы гуманистік педагогикалық ұстанымдарға көшуі алда тұр [2,13 бет].

Айтылғандардан көпмәдениетті білім беру, оқушылардың қандай да бір фактіні өзінің мағыналық басымдықтарына сәйкес еркін таңдауын қамтамасыз ететін әр текті мәдени құндылықтарға толы болады. Сонымен қатар, көпмәдениетті білім беру оқушыларға әртүрлі бағыттағы мағыналық векторлар мен олардың ықтималды қабылдануын көру қабілеті негізінде жүзеге асырылатын көпше таңдау еркіндігін береді. Оқушылардың мағыналық байланыстары мен құндылықтық талғамдарын өзектендіру арқылы мұндай білім беру олардың алдында мәдениеттің, оның шекаралық облыстарын қоса алғанда, кең ауқымын ашады. Мұндай мағыналық өзін-өзі жетілдірудің нәтижесі адамның толерантты санасын қалыптастыру бол

Толеранттылық мәселесіне жүгіну бүгінгі таңда психологияны гуманизациялау принциптерінің бірі ретінде әрекет етеді. Педагогикалық толеранттылық жеке сапа ретінде білім беру жүйесі қызметкерлерінің бірқатар кәсіби құзыреттерінің құрамдас бөлігі болып табылады. Педагогикалық іс-әрекет пен педагогикалық қарым-қатынастың айқын авторитарлық стилі бар оқытушылардың жеткіліксіз толеранттылығы білім алушыларға қатысты жиі көрінетін жағымсыз психологиялық ерекшеліктерден тұрады, бұл педагогикалық практикадағы өте жағымсыз, кейде жай ғана деструктивті салдарға әкеп соғады. Белгісіздікке интолеранттылық (ИТН) білім алушылардың жеткілікті негізсіз "әлсіз" немесе "күшті" қатарына жатқызуын және бағытталған педагогикалық әсер ету жүйесі арқылы осы қарым-қатынасты бекітуді жылдамырақ анықтауға ұмтыла алады (педагогикада кеңінен танымал «Пигмалион» әсері білім алушыға жағымсыз көзқарасты бекіту нәтижесі ретінде).

Белгісіздікке толеранттылықты зерттеу (ТН) жоғары мектептегі тәрбие тәжірибесінде қатысты адамның өз таңдауы мен шешімдері үшін жауапкершілікті өзіне алуды көздейтін "қызметтен – тұлғаға" өту мүмкіндіктерін ашу аспектілерінің бірі бола алады. Бұл ретте екі адам да – оқытушы және студент оқу үдерісі шеңберінде өзара әрекеттесумен біріктірілген. Процеске қатысушылардың осы екі іріктеуін ұсынатын тұлғалар жеке айырмашылықтарға ие, олардың арасында біз оқытушының

жеке бейнесін құру тәжірибесінде ең аз зерттелген белгісіздікке толеранттылықтың қасиетін бөліп аламыз [3], [4],[5].

Белгісіздік психологиясы бүгінгі таңда психологиялық білімді классикалық емес сатыда құрудың жаңа теориялық принциптерін әзірлеуді ғана емес, сонымен қатар эмпирикалық зерттеулер өрісін де шоғырландыратын бағыт болды. Жеке белгісіздік толеранттылығы

диагностикасы өз зерттеуімізде бірқатар әдістемелерді сынаудың арқасында мүмкін болды. Айқын көрінер еді, бірақ тексерілетін эмпирикалық гипотеза алаңына кірген шығармашылық ойлау процестерінің белгісіздікті жеңумен байланысы туралы педагогтер мен студенттердің шығармашылық әлеуетін салыстырмалы талдау үшін нақ бір жағынан, аталған іріктемелердің өкілдеріне қатысты бір креативті процестерді бағалауға арналған адекватты (валидті) материалды тең дәрежеде табу қиынға соғады.; екінші жағынан, диагностикаланатын қасиеттер көрсеткіштерінің қиындығына анықтау жеке-уәждемелік таңдамалардың ерекшелігі туралы өзі аз айтады, себебі оқытушылар мен студенттерде олар жас ерекшелігімен және кәсібиліктің дамуымен анағұрлым ерекшеленеді. Осылайша, салыстырмалы талдау белгісіздік толеранттылығы байланысын және креативтілікті басқа жеке қасиеттермен қамтуы тиіс және таңдаулардың ерекшелігі осы байланыстарда көрініс табуы мүмкін.

Жаңашылдықтың ашықтығы, ойлаудың икемділігі, ерекше идеялардың дамуына дайындық, түйсікті пайдалану – осы тұлғалық ерекшеліктердің қатары креативті тұлғаның қасиеттері ретінде талқылануда. Құзыреттілік тәсілге көшу кезінде, дарынды студенттердің оқыту жүйесін талқылау кезінде белгісіздік пен қауіп-қатерді қабылдауға дайындық қасиеттері қарастырылады. Кейбір жұмыстарда жаңа сезім, іс-әрекет тәсілдерін тез өзгерту қабілеті, шығармашылыққа қатысты өзін-өзі анықтау сияқты мұғалімнің шығармашылық әлеуеті туралы болжам пайда болады. Бұған 1990-шы жылдардың соңында интеллектуалдық шешімдерді реттеуде интуитивті компоненттердің тиімділігі туралы мәселені енгізген ұтымдылық мәселесін қоюдағы өзгеріс сәйкес келеді. Адамның ойлауын реттеудегі интуицияның рөлі және оның өзектігенездегі жеткілікті айқын көріністерімен байланысы кеңестік тәсілдерде де, қазіргі шетелдік зерттеулерде де жақсы көрсетілген[6,17 бет].

Толеранттылық аймағы,біздің ойымызша, төмендегідей өлшемдердің орта мәніне ие болады:

- Шыдамдылық – шыдамсыздық/ жек көру
- Ұстамдылық – импульсивтілік
- Сенім- қауіп, қорқыныш
- Немқұрайлылық – ерекшеліктерге деген акценттің берілуі
- Көңіл ауушылық – антипатия

Шыдамдылық	Толеранттылық аумағы	Шыдамсыздық
Ұстамдылық		Импульсивтілік
Сенім		Қауіп, қорқыныш
Немқұрайлылық		Ерекшеліктерге деген акцент
Көңіл ауушылық		Антипатия

Біздің ойымызша, интегративті контекстерді іздейтін, креативті өнім жасауды жанама түрде көрсететін әртүрлі базистік процестердің өзара әрекеттесуін ескеретіндер болашағы дамуды көздейді деп қарастырады. Біз сондай-ақ кеңестік психологияда бекітілген жаңа түзілімдер ұғымын критериялы ретінде пайдаландық, ол субъект бағдарлардың жеткіліксіздігін еңсеруді немесе жағдайға берілген талаптардың шеңберінен шығып, яғни белгісіздікті жеңуге дайын екендіктерін көрсетеді.

Шетелдік психологияда жақында жеке тұлғаның креативтілігін зерттеудің жаңа аспектісі – креативті өзін-өзі бағалау ерекшеліктерін анықтау пайда болды. Объективті және субъективті бағалардың байланысы туралы деректер қарама-қайшы болған жағдайда, өзінің креативті әлеуетін өзін-өзі бағалау жаңа іздеуге және икемділік танытуға бейім тұлғалар үшін өте репрезентативті көрсеткіш болып табылады. Бұл тақырыпта отандық зерттеулер табылған жоқ. Алайда, студенттік таңдауларда біздің кафедра аралық топ шеңберінде интеллекті тікелей өзін-өзі бағалау әдістемесі сынақтан өтті, оның сызбасын біз креативтілікті өзін-өзі бағалауды зерттеу үшін пайдалану мүмкіндігін есептейміз.

Адамның зияткерлік-тұлғалық әлеуеті мен субъективті белгісіздікті жеңумен байланысты жеке өзін-өзі анықтаудың ортақ идеяларын негізге ала отырып, біз зерттеушілік тексеру үшін келесі гипотезаларды ұсындық:

1. Белгісіздік толеранттылығы (ТН) жоғары мектеп оқытушыларын таңдауда креативтіліктің объективті көрсеткішімен де, креативті өзін-өзі бағалаумен де оң байланысты болады.

2. Белгісіздік толеранттылығы (ТН) оқытушылар таңдауда түйсікке сүйену дайындығының көрсеткіштерімен оң байланысты (бұл студенттік іріктеме үшін анықталған).

3. Түйсікке сүйену дайындығы екі үлгінің креативтілігімен оң байланысты.

4. Студенттер таңдауда белгісіздік толеранттылығы (ТН) – ның жоғары көрсеткіштерін, ал ИТН-оқытушылардың санын күтуге болады[7],[8].

Сонымен қорыта айтқанда, регрессиялық талдауды пайдалана отырып, біз белгісіздік толеранттылығы (ТН) мен белгісіздік интолеранттылығы (ИТН) асимметриялық әсерлерін анықтадық: егер төзімділік көмектеспесе, онда интолеранттылық креативтілікке кедергі келтіреді. Осы жұмыста қолданылған комикстерге тақырып құру әдістемесі біздің ойымызша, репрезентативті және оқытушыларды таңдауда ерекше емес (жалпы) креативтілік көрсету үшін болып табылады, бұл екі үлгі үшін креативтілік пен креативтілік көрсеткіштерін өзіндік бағалау байланысын салыстыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Anan'ev B.G. *K psihofiziologii studencheskogo vozrasta // Sovremennye psihologicheskie problemy vysshej shkoly.* - L., 1974. - Vypusk 2.

2. Vul'fov B.Z. *Vospitanie tolerantnosti, sushchnost' i sredstva.// Vneshkol'nik.* - 2002, №6. S. 12-15.

3. *Deklaraciya principov tolerantnosti // Vek tolerantnosti: Nauchnopublicisticheskij vestnik.* – M.: Izd-vo MGU, 2001.

4. Kartavshchikova E.V. *Osobennosti sodержatel'no-smyslovogo aspekta motivacionnoj sfery studentov razlichnoj specializacii // Vzaimodejstvie nauki i praktiki v gumanitarnyh i social'nyh naukah: materialy Vseros. zaoch. nauch.-prakt. konf., 26-30 noyab. 2013 g. Magadan / pod red. Yu.E. Yakuninoj. Magadan: SVGU, 2014. S. 155-162.*

5. Klimova M.V. *Formirovanie tolerantnosti kak integral'nogo kachestva lichnosti podrostkov 13-15 let: avtoreferat dis. ... kandidata pedagogicheskikh nauk: 13.00.01.* - Nizhnij Novgorod, 2011. - 30 s.

6. Kutkovich T.A. *Kriterii ocenki urovnya osvoeniya uchebnoj discipliny v sisteme kachestva sformirovannyh kompetencij obuchaemogo. Vestnik Moskovskogo gumanitarno-ekonomicheskogo instituta. 2014. №2 (3). S. 16-20.*

7. Pisarevskaya M.A. *Problema formirovaniya tolerantnogo otnosheniya k detyam s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya. V sbornike: Social'nye i psihologo-pedagogicheskie aspekty inklyuzivnogo obrazovaniya. Sbornik materialov regional'nogo nauchnoprakticheskogo seminara.* - Novorossiysk, 2013. S. 41-47.

8. Pisarevskaya M.A. *Proyavlenie psihologicheskikh osobennostej studentovpervokursnikov v period adaptacii k obrazovatel'nomu processu v vuze // Estestvenno-gumanitarnye issledovaniya.* – Krasnodar: Akademiya znaniy. - 2014. №2 (4). S. 84-89. МРНТИ: 15.21.41